

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΣ

Ὁ διάλογος *Φιλόπατρις* παραδίδεται μὲ ἓνα μόνο χειρόγραφο, τὸν κώδικα Vatic. Gr. 88¹, πού περιλαμβάνει ὀλόκληρος ἔργα τοῦ Λουκιανοῦ αὐθεντικά ἀλλὰ καὶ ἀποδιδόμενα σ' αὐτόν. Μὲ βάση τὴ δομὴ τοῦ κειμένου καὶ τὸ συγγενικὸ ὕφος ὁ διάλογος θεωρήθηκε γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα γνήσιο ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ². Οἱ πρῶτες ἀμφιβολίες γιὰ τὴ γνησιότητά του διατυπώθηκαν τὸ 1743 ἀπὸ τὸν Gesner, πού, ἀρνούμενος νὰ θεωρήσει ὡς μοναδικὴ ἀπόδειξη τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέα τὸ ὕφος καὶ τὸν ἐμφανῆ ἀντιχριστιανικὸ χαρακτήρα τοῦ διαλόγου καὶ βασιζόμενος στὶς μνεῖες ἱστορικῶν γεγονότων, χρονολόγησε τὸ κείμενο στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ³.

Πρῶτος πού τοποθέτησε τὴ συγγραφὴ τοῦ διαλόγου στὸν 10ο αἰώνα εἶναι ὁ Niebuhr. Ἀρχικὰ ὁ Niebuhr ἦταν τῆς γνώμης ὅτι τὸ κείμενο γράφτηκε τὸ 908⁴, ἀργότερα ὁμοῦ μετέθεσε τὴ χρονολογία κατὰ μερικὲς δεκαετίες καταλήγοντας στὸ συμπέρασμα ὅτι πιθανότερη εἶναι ἡ ἄποψη ὅτι ὁ *Φιλόπατρις* γράφτηκε τὴν ἐποχὴ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ⁵. Τὰ στοιχεῖα πού κατὰ τὸ Niebuhr ἀποδεικνύουν τὴ χρονολόγησιν ἀνέλυσε ὁ συγγραφέας σ' ἓνα μικρὸ ἄρθρο του εἰδικὸ γιὰ τὸ *Φιλόπατρι*⁶. Σύμφωνα μ' αὐτὰ βασίστηκε :

1. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, Μόναχο 1897, σ. 459. Γιὰ τὸ ἐκδεδομένο κείμενο τοῦ διαλόγου *Φιλόπατρις ἢ ὁ διδασκόμενος* βλ. στὴ συνέχεια τοῦ Λέοντα τοῦ Διακόνου, ἔκδοσις C. B. Hase, Βόννη 1828, σσ. 324-342. Ἐφεξῆς *Φιλόπατρις*.

2. I. Mercati - P. Franchi de' Cavalieri, *Codices Vaticani Graeci, I, Codices 1-329*, Ρώμη 1923, σ. 99. Γιὰ τὴ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσις σχετικὰ μὲ τὸν κώδικα βλ. καὶ P. Canart - V. Perri, *Sussidi bibliografici per i manoscritti greci della Biblioteca Vaticana*, Πόλη τοῦ Βατικανοῦ 1970, σ. 368.

3. Σχόλια τοῦ Gesner στὴν ἔκδοσις τοῦ Λουκιανοῦ ἀπὸ τὸν Reitz, τόμ. 3, 1743, σσ. 584-618 καὶ 708-733.

4. Aug. F. Gföerer, *Byzantinische Geschichten*, τόμ. 3, 1877, σ. 64.

5. B. G. Niebuhr, Εἰσαγωγὴ στὴν ἔκδοσις τοῦ Λέοντα τοῦ Διακόνου ἀπὸ τὸν Hase, Βόννη 1828, σ. IX.

6. *Φιλόπατρις*, στὴ συλλογὴ ἄρθρων τοῦ B. G. Niebuhr, *Kleine historische und philologische Schriften*, τόμ. 2, Βόννη 1843, σσ. 73-78. Μὲ τὴ γνώμη τοῦ Niebuhr συμφω-

α. Στὰ λόγια ἐνὸς ἀπὸ τοὺς συνομιλητῆς, ποὺ ἀναφέρονται στὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸ Νικηφόρο Φωκᾶ τὸ 961¹.

β. Στὴν κατάληψιν τῶν Σούσων, δηλαδὴ τῶν πόλεων τῆς Συρίας καὶ τῆς Περσίας ποὺ ὑποτάχτηκαν στὴν αὐτοκρατορία ὕστερα ἀπὸ τὴν νικηφόρον ἐκστρατείαν τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Τσιμισκῆ².

γ. Στὴ μνείαν τῶν σκυθικῶν ἐπιδρομῶν, ποὺ συνδέεται μὲ τὸ βουλγαρικὸν ἐπεισόδιον ποὺ συνέβη τὴν ἐποχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ³.

δ. Στὴν ἔκφραση συνωμοτικῶν καὶ ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν, ἀποτελεσμάτων τῆς ἀντιθρησκευτικῆς πολιτικῆς ποὺ υἱοθέτησε ὁ Φωκᾶς ἀπέναντι στὸν κληρὸν⁴.

Δύο δοκίμια, ποὺ ἀναφέρονται στὴν χρονολόγησιν τοῦ *Φιλόπατρι*, ἔδωσαν καινούργιες διαστάσεις στὸ θέμα. Τὸ πρῶτον ἀποτελεῖ μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ H. Kellner, *Hellenismus und Christentum*⁵, καὶ τὸ δεύτερον εἶναι ἓνα μακρὸν ἄρθρον τοῦ H. Wessig⁶ σχετικὸν μὲ τὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησιν καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέα τοῦ *Φιλόπατρι*.

Ὁ Kellner ἐπιστρέφει στὴν γνώμην τοῦ Gesner χρονολογώντας τὸν διάλογον στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας καὶ εἰδικότερα στὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ. Γιὰ τὸν συγγραφέαν τὸ βασικότερον χαρακτηριστικὸν τοῦ διαλόγου εἶναι ὁ ἀντιχριστιανισμὸς του, πράγμα ποὺ ἐντάσσει τὸ ἔργον στὰ κείμενα ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ συμπαθοῦντες εἰδωλολάτρεις γιὰ νὰ σατιρίσουν τὴν χριστιανικὴν πίστην.

Ὁ Wessig ἀντίθετα, ἀντικρούοντας τὴν ἀπόφασιν τοῦ Gesner, συντάσσεται μᾶλλον πρὸς τὴν ἀποφασίν τοῦ Niebuhr, ὡθεὶ ὅμως τὴν χρονολόγησιν κατὰ μερικὰ χρόνια, τοποθετώντας τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς στὴν βασιλείαν τοῦ Τσιμισκῆ. Οἱ βασικαὶ θέσεις του συνοψίζονται ὡς ἑξῆς:

α. Ὁ διάλογος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γράφτηκε ἀπὸ τὸ Λουκιανόν. Πέρα ἀπὸ τὴν λεκτικὴν καὶ δομικὴν τὴν σχέσιν ὁ *Φιλόπατρις* καὶ οἱ διάλογοι τοῦ Λουκιανοῦ δὲν ἔχουν τίποτα τὸ κοινόν, καθὼς κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν τελευταίων

νεῖ ἀνεπιφύλακτα, χωρὶς νὰ ὠθήσει περισσότερο τὴν ἔρευναν, καὶ ὁ E. Barker, *Social and Political Thought in Byzantium*, Ὁξφόρδη 1957, σ. 117.

1. «Καὶ εἴ τις παρθένον καρτομήσει, ταύτῳ γένοιτο φόβητρον τοῖς πολλοῖς; Οἶδα γὰρ μυρίας διαμελειστί τμηθείσας νήσῳ ἐν ἀμφιρρῦτῃ Κρήτῃν δέ τέ μιν καλέουσι», *Φιλόπατρις*, σ. 330.

2. «Πέπτωκεν ... καὶ Σοῦσα κλεινὸν ἄστν», *Φιλόπατρις*, σ. 341.

3. «Τὰς ἐπιδρομάς τῶν Σκυθῶν παυομένας», *Φιλόπατρις*, σ. 342.

4. Μὲ τὴν νεαράν γιὰ τὴν ἀπαγόρευσιν ἱδρύσεως καινούργιων μοναστηριῶν, Zachariae v. Lingenthal, *Jus Graecoromanum*, II, σσ. 292-296. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ P. Charanis, *Monastic Properties and the State*, *DOP* 4 (1948) 51-118.

5. H. Kellner, *Hellenismus und Christentum*, Κολωνία 1866.

6. H. Wessig, *De aetate et de auctore Philopatridis dialogi*, Koblenz 1866.

εἶναι ἡ ζωηράδα καὶ ὁ Φιλόπατρις ἀντίθετα διακρίνεται γιὰ τὴν ἄτονη διήγησή του.

β. Ἀντικρούοντας τὴν ἄποψη ὅτι τὸ ἔργο γράφτηκε ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου, ἄποψη ποὺ βασίζεται στὴ μνεία τῆς σφαγῆς τῆς Κρήτης¹, ὁ Wessig ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κυριότερη πηγή τῆς ἐποχῆς, ὁ Ζώσιμος, δὲν ἀναφέρει σφαγὴ τέτοιας ἔκτασης.

γ. Ἡ ἀναφορὰ στὴν ἔκφραση «πνεῦμα ἐκ πατρὸς» τοποθετεῖ ἀναγκαῖα τὴ συγγραφή μετὰ τὸ 381², ἄρα καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ.

δ. Τέλος, θεωρεῖ ἀνεπαρκῆ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ Niebuhr σχετικά μετὰ τὴν ἀντιθρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἀντίθετα οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίες συμφωνοῦν στὴ χρονολόγησή τοῦ κειμένου ἐπὶ Τσιμισκῆ.

Τὴν ἄποψη τοῦ Niebuhr ἀκολούθησε καὶ ὁ Gföerer, ποὺ προσθέτει καὶ τὸ ὅτι ἡ ἀναφορὰ στὸ δόγμα τῆς ἁγίας Τριάδας, ποὺ ὑπάρχει στὸ διάλογο, τοποθετεῖ ἀναγκαστικὰ τὴ συγγραφή του μετὰ τὸ Φῶτιο. Κατόπι, καθὼς διαπισθάνεται τὴν ὑπαρξὴ ὑπονοουμένων στὸ κείμενο καὶ τὴ σπουδαιότητά τους, ὁ Gföerer ἐπιχειρεῖ ἐρμηνεῖα καὶ ἄλλων σημαντικῶν σημείων. Βασισμένος σ' αὐτὴ τὴν πέρα ἀπὸ τὰ καθαρὰ, ἐξωτερικὰ στοιχεῖα ἐρμηνεῖα, ἀναλύει δύο σκοτεινὰ σημεῖα τοῦ κειμένου³:

α. Θεωρεῖ ὅτι ἡ περιγραφή ποὺ κάνει ἓνας ἀπὸ τοὺς συνομιλητὲς γιὰ ἓνα παλάτι ἀναφέρεται στὸν πατριαρχικὸ οἶκο ὅπου ὁ πατριάρχης Πολύευκτος συγκέντρωνε τοὺς μαθητὲς του ἀνάμεσα στὰ χρόνια 967 καὶ 969.

β. Τονίζει τὴν περιγραφή ἑνὸς ἀνθρώπου μετὰ μακριὰ μύτη ποὺ ἀνήκει ἀναμφισβήτητα σὲ μοναχό.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὰ χρονολογικὰ καὶ τὰ ἄλλα δεδομένα τοῦ διαλόγου ὁ Gföerer προχωρεῖ σὲ γενικὴ συναγωγὴ συμπερασμάτων σχετικά μετὰ τὴ συγγραφή τοῦ *Φιλόπατρι*. Ὁ λιβελλὸς στρέφεται ἐναντίον τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν καὶ γράφτηκε ἀπὸ ἄνθρωπο ἐγγράμματο. Μὲ καλυμμένες λέξεις ὁ συγγραφέας ἐκφράζει τὴ δυσἀρέσκεια τῶν ἀνθρώπων τοῦ καιροῦ τοῦ ἐναντίον τοῦ κλήρου, ποὺ, ἂν καὶ κατατρεγμένος ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, προσπαθοῦσε νὰ μονοπωλήσει τὴν ἐκπαίδευση.

Γιὰ νὰ ὑποστηρίξει διαφορετικὲς θέσεις, ὁ Crampe, τὸ 1894, σὲ δοκίμιό του γιὰ τὸ *Φιλόπατρι*, ἀνασύρει ἄλλα στοιχεῖα⁴. Γι' αὐτὸν συγγραφέας τοῦ

1. Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων στὴν Κρήτη τὸ 296.

2. Στὴ Β' Οἰκουμενικῆ Σύνοδο, τὸ 381, συμπληρώθηκε τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως μετὰ τὰ ἄρθρα ποὺ ἀφοροῦν τὸ ἅγιο πνεῦμα, τὴν ἐκκλησίαν, τὸ βάπτισμα, τὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν.

3. Gföerer, ὁ.π., σσ. 65, 66, 73, 69, 83, 74, 82-84.

4. R. Crampe, *Philopatris, ein heidnisches Konventikel*, Halle 1894.

κειμένου πρέπει νὰ ἦταν κάποιοι ὑποστηρικτῆς τῆς μαγείας. Πρὸς αὐτὴ τὴν ἀποψη τὸν ὀδήγησε ἡ παράξενη λέξι «εἰραμάγγες» ποὺ τὴν ἐτυμολογεῖ σὰν νὰ παράγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα «μαγγανεύω». Ὑστερα ἐξηγεῖ τὸ συμβολισμὸ ποὺ κρύβει ἡ χρῆσι τῆς λέξης *Μεσορί*¹: τὸν Αὐγούστο τοῦ 618 ἡ διοίκησι φορολόγησε πολὺ βαριά τοὺς ὑπηκόους τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐξαιτίας μιᾶς μεγάλης οικονομικῆς κρίσις. Τὸ μέτρο αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ χειροτερέψει ἡ οικονομικὴ κατάστασι τῶν πολιτῶν καὶ τὴ γενικὴ δυσαρέσκεια. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐξαπολύθηκε στὴν αὐτοκρατορία ἄγριος διωγμὸς τῶν μάγων. Πρόσθετος χρονικὸς προσδιορισμὸς προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴ μνεία τῆς σφαγῆς τῆς Κρήτης, ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν πρεσβύτερον Θωμᾶ καὶ τοποθετεῖται στὰ 623. Μὲ βάση τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὁ Grampe θεωρεῖ ἔτος συγγραφῆς τὸ 623.

Σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸ *Φιλόπατρι* ὁ Reinach ἀναφέρει τίς ἀπόψεις τῶν προγενέστερων του μελετητῶν τοῦ χρονολογικοῦ προβλήματος τοῦ διαλόγου, ἐξετάζει τίς ἐνδεχόμενες ἐρμηνεῖες τοῦ κειμένου καὶ τέλος τάσσεται μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Niebuhr προσθέτοντας τρία καινούργια στοιχεῖα²:

α. Τὴ μνεία τῆς ἐκλειψῆς τοῦ ἡλίου ποὺ συνέβη πράγματι στίς 22 Δεκεμβρίου 968³.

β. Τίς νικηφόρες ἐκστρατεῖες ποὺ ἀναγγέλλονται στὸ τέλος τοῦ διαλόγου καὶ θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν μεταξὺ τοῦ 965 καὶ τοῦ 969.

γ. Τὴ λαϊκὴ δυσαρέσκεια τοποθετεῖ στὰ 967, ὅποτε ὁ Νικηφόρος Φωκάς κλευστήθηκε στοὺς δρόμους τῆς Κωνσταντινούπολης.

Σκοπὸς τοῦ κειμένου εἶναι, γιὰ τὸ Reinach, ὁ ἐγκωμισμὸς τοῦ θριαμβευτῆ αὐτοκράτορα, χωρὶς ὅμως νὰ μειωθεῖ καὶ τὸ πατριωτικὸ αἶσθημα τῶν κληρικῶν⁴.

Μιὰ προσεκτικὴ ἀνάγνωσι τοῦ κειμένου ἀποδεικνύει ὅτι οἱ μελετητῆς τοῦ *Φιλόπατρι* ἐπισήμαναν στὸ σύνολό τους τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ δώσουν λύσεις στὸ χρονολογικὸ πρόβλημα καὶ στὸ πρόβλημα τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέα. Ὁ κάθε μελετητῆς ὅμως ἀντιμετώπισε ἓνα μόνο μέρος ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καὶ ἔτσι ἡ λύσι του στηρίζεται σὲ μερικὴ ἐρμηνεία τοῦ διαλόγου. Θὰ προσπαθήσω στὴ συνέχεια, ἀναλύοντας ὅλες τίς νύξεις τοῦ κειμένου, νὰ προτείνω μιὰ καινούργια λύσι στὸ πρόβλημα.

Πρέπει παράλληλα νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ διάλογος διακρίνεται μορφολογικὰ σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο, μὲ καθαρὰ ρητορικὸ χαρακτῆρα, ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνα-

1. Ποὺ σημαίνει αἰγυπτιακὰ «αὐγούστος».

2. S. Reinach, *Le christianisme à Byzance et la question de Philopatris*, στὴ συλλογὴ ἄρθρων *Cultes, Mythes et Religions*, τόμ. 1, Παρίσι 1905.

3. «Μὼν ἐκλείψει ὁ ἥλιος», *Φιλόπατρις* σ. 338.

4. Reinach, ὁ.π., σσ. 373 κ.ε.

κατασκευὴ τῶν δοξασιῶν τῶν εἰδωλολατρῶν, πράγμα ἄλλωστε ποὺ συνετέλεσε ὥστε νὰ θεωρηθεῖ τὸ κείμενο ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ. Τὸ δεύτερο μέρος, ἀφηγηματικό, περιέχει συγκεκριμένους ὑπαινιγμούς στα γεγονότα τῆς ἐποχῆς τῆς συγγραφῆς τοῦ διαλόγου.

Ἀπὸ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ διαλόγου ἐπισημαίνονται δύο μόνο στοιχεῖα.

Τὸ πρῶτο ἔχει σχέση μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης τὸ 961¹ καὶ τὴ σφαγὴ ποὺ ἀκολούθησε. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς πηγές καὶ κυρίως ἀπὸ τὶς «ἀκροάσεις» τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Διακόνου, ὅτι τὸ στράτευμα κατοχῆς στὴν Κρήτη ἐπιδόθηκε σὲ μιὰ χωρὶς προηγούμενο σφαγὴ τοῦ ἄμαχου, κυρίως, ἀραβικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ νησιοῦ. Τὸ γεγονός, φυσικά, ὅτι μνημονεύεται τέτοιο ὄργιο σφαγῆς, ποὺ πρωταγωνιστές του δὲν ἦταν ἀλλόφυλοι ἀλλὰ ὁμόδοξοι καὶ ὁμόφυλοι Χριστιανοί, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τόσο σὰν ἐξαιρετικὴ ἀπόδειξη ἀντικειμενικότητος, ὅσο καὶ σὰν ἔκφραση τῆς λανθάνουσας ἰδέας ὑπεροχῆς τῆς φυλῆς στὸ μέτρο ποὺ ἐκπροσωποῦσε τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ κληρονομιά. Εἶναι ὅμως ὀπωσδήποτε βέβαιο ὅτι αὐτὴ ἡ μνεία τῆς σφαγῆς τῆς Κρήτης δὲν μπορεῖ νὰ ἀναφέρεται παρὰ στὴν κατάληψή της τὸ 961. Αὐτὴ ἡ χρονολογία εἶναι καὶ τὸ σημαντικότερο *terminus post quem* γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ διαλόγου.

Τὸ δεύτερο στοιχεῖο, μετὰ χαρακτηριστὴ θεολογικὴ εἶναι οἱ ἀναφορές στὸ τριαδικὸ δόγμα καὶ στὴν ἐκπόρευση τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀπὸ τὸν Πατέρα. Ἡ διατύπωση τῶν δογμάτων αὐτῶν ἀνάγεται σὲ χρόνους παλαιότερους ἀπὸ τὸν 10ο αἰώνα² ἢ χρῆση τους δὲν ἀποτελεῖ γιὰ τὸ συγγραφέα τοῦ διαλόγου παρὰ κοινὸ τόπο.

Οἱ ὑπόλοιπες ἐνδείξεις στηρίζονται στὴν ἐξέταση τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ διαλόγου, ποὺ εἶναι καὶ τὸ σπουδαιότερο.

Μία ἀπ' αὐτὲς ἔχει πολὺ περιορισμένη σημασία. Πρόκειται γιὰ τὴ μνεία τῆς ἐκλειψῆς τοῦ ἡλίου, ποὺ κατὰ τὸν Reinach ταυτίζεται μετὰ τὴν ἐκλειψὴ τῆς 22ας Δεκεμβρίου τοῦ 968. Ἡ μνεία αὐτὴ ἀνήκει σὲ μιὰν ἐνότητα, ὅπου ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς συνομιλητὲς προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει τὸ ἀσύστατο τῆς γνώμης τῶν ἀντιπάλων του καθὼς τοὺς θεωρεῖ «μετέωρους» καὶ ἀπασχολημένους μᾶλλον μετὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν στὸν οὐρανὸ παρὰ μετὰ ὅσα διαδραματίζονται στὴ γῆ. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο γίνεται γενικὰ λόγος γιὰ διάφορα φυσικὰ φαινόμενα, κατα-

1. Συνεχιστῆς τοῦ Θεοφάνη, *Χρονολογία*, Βόνη 1838, σσ. 480-481, Λέων ὁ Διάκονος, *Ἱστορία*, Βόνη 1828, σ. 14. Πρβ. ἀκόμα Ι. Παπαδόπουλος, *Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς 824-961*, (*Texte und Forschungen zur byzantinisch - neugriechischen Philologie*, τόμ. 43) Ἀθήνα 1948, καὶ κυρίως Ν. Παναγιωτάκης, *Θεοδόσιος ὁ Διάκονος καὶ τὸ ποίημα αὐτοῦ «Ἄλωσις τῆς Κρήτης»*, Ἡράκλειο 1960, ὅπου καὶ ἀνάλυση τῶν βυζαντινῶν καὶ ἀραβικῶν πηγῶν.

2. Ἡ διατύπωση τοῦ δόγματος ἀπὸ τὸ Γρηγόριο Νύσσης πῆρε συγκεκριμένη μορφή στα ἔργα τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ καὶ ἀργότερα τοῦ Φωτίου.

στροφές, θέσεις τῶν πλανητῶν στὸ στερέωμα, καὶ ἔτσι ἡ ἔκλειψη τοῦ ἡλίου ἀναφέρεται ἀπλῶς μέσα στὴν ἀπαρίθμηση τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ εἶναι περισσότερο σχῆμα λόγου παρὰ ἀναφορά σὲ συγκεκριμένο περιστατικό.

Μεγάλη σημασία ἀντίθετα ἔχει ἓνα κομμάτι τοῦ *Φιλόπατρι* ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς αὐτοκρατορικὲς νίκες:

*Πέπτωκεν ἡ ὄφρυς ἡ πάλαι βοωμένη Περσῶν
καὶ Σοῦσα κλεινὸν ἄστυ.*

*Πέση δ' ἔτι γε πᾶσα χθὼν Ἀραβίας
χειρὶ κρατοῦντος εὐσθενεστέρω κράτει¹.*

Καὶ παρακάτω:

«Ὡς ἴδωσι Βαβυλῶνα ὀλλυμένην, Αἴγυπτον δουλουμένην, τὰ τῶν Περσῶν τέκνα δούλειον ἤμαρ ἄγοντα, τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σκυθῶν πανομένας εἶτ' οὖν ἀνακοπτομένας»².

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ ἐπικός καὶ σιβυλικὸς χαρακτήρας τοῦ πρώτου ἀποσπάσματος, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ἐλεύθερη χρῆση τῶν χρόνων στὸ ρῆμα, δύο στοιχεῖα ποὺ συσκοτίζουν τὸ νόημα καθὼς ἐπιτείνουν τὸν προφητικὸ του τόνο³.

Σύμφωνα μὲ τὴν κατὰ λέξιν ἑρμηνεία τοῦ τετράστιχου, τὰ Σοῦσα, πρωτεύουσα τῶν ὑπερφιάλων Περσῶν, κατακτήθηκε ἤδη ἀπὸ τὸν αὐτοκρατορικὸ στρατό· ἡ πτώση τῆς Ἀραβίας ἐπίκειται. Στὸ πεζὸ ἀπόσπασμα ὅλες οἱ «νίκες» ἐκφράζονται σὰν εὐχές, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι τὴ στιγμὴ ποὺ γράφτηκε ὁ *Φιλόπατρις* ἡ κατάστασις τῶν σχέσεων μὲ τοὺς γείτονες τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν πολὺ ρευστές. Πρῶτα γίνεται λόγος γιὰ τὴ Βαβυλῶνα, σὲ ὕφος ποὺ προϋποθέτει ἀπόηχο βιβλικοῦ κειμένου, ὕστερα γιὰ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Περσία, ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα ὑποδουλωθεῖ, καὶ τέλος γιὰ τὶς ἐπιδρομὰς τῶν Σκυθῶν.

Ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις τοῦ κειμένου τὰ μόνον συμπεράσματα ποὺ μποροῦν νὰ συναχθοῦν μὲ βεβαιότητα εἶναι: α) ἡ πτώσις τῆς πόλης ποὺ ὁ συγγραφέας ὀνομάζει Σοῦσα, καὶ β) ὅτι οἱ Σκύθες ἐπιχειροῦν ἐπιδρομὰς στὰ βυζαντινὰ ἐδάφη. Ἄν θεωρήσουμε τέλος ὅτι ἡ χρονολογία 961 (= πτώσις τῆς Κρήτης) ἀποτελεῖ σίγουρη ἐνδειξη καὶ ἓνα εἶδος χρονικοῦ σημείου ἀναφορᾶς στὸ ὅλο κείμενο, πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἀνάλογες χρονολογίες καὶ γιὰ τὶς ὑπόλοιπες ἱστορικὲς μαρτυρίες.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μὲ τὰ ὀνόματα Πέρσες, Αἰγύπτιοι, Βαβυλών, Ἀραβία ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ ὀλόκληρη τὴν κατοικημένη ἀπὸ ἀραβικὰ φύλα περιοχὴ. Ἡ ἀρχαιοφιλία του καὶ οἱ λιγοστὲς του γνώσεις σχετικὰ μὲ τοὺς

1. *Φιλόπατρις*, σ. 341.

2. *Φιλόπατρις*, σ. 342.

3. Ὅπως παρατήρησε καὶ ὁ Barker, *Social and Political Thought*, σ. 120, τὸ χωρίο εἶναι ὑφολογικὴ μίμησις τῶν *Περσῶν* τοῦ Δισχύλου.

πληθυσμούς αυτούς τὸν κάνουν νὰ ἔχει πολὺ συγκεχυμένη ἰδέα γιὰ τὶς θρησκευτικές καὶ φυλετικές διαφορὲς τῶν Ἀράβων ποὺ κατεῖχαν τὴν Περσία ἀπὸ τοὺς Ἀραβες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τῆς Μικρασίας ἢ τῆς Αἰγύπτου. Ἡ διατύπωσή του ἔχει μᾶλλον γεωγραφικὴ παρά φυλετικὴ σημασία.

Κάποια πόλη κάτω ἀπὸ ἀραβικὴ κατοχὴ ποὺ κατακτῆθηκε ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς σὲ μιὰ κοντινὴ μὲ τὸ 961 χρονολογία ὀνομάζεται στὸν *Φιλόπατρι* Σοῦσα. Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 962, ἓνα χρόνο μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης, ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς μαζὶ μὲ τὸν Ἰωάννη Τσιμισκῆ, κατέλαβε τὸ Χαλέπι (= Βέρροια) χωρὶς ὅμως νὰ μπορέσει νὰ ἀποκαταστήσει βυζαντινὴ διοίκηση. Ἀκολούθησε, μερικὰ χρόνια ἀργότερα, ἡ πτώση τῆς Ταρσοῦ (965) καὶ ἡ πολιορκία καὶ πτώση τῆς Ἀντιόχειας (966-969). Τὸ Χαλέπι ἔπεσε τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Β' ὕστερα ἀπὸ ἐπίθεση δύο στρατηγῶν: τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Τσιμισκῆ, καὶ ἡ Ταρσὸς τὸν καιρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ. Ἡ Ἀντιόχεια λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ τελευταίου, ὕστερα ἀπὸ πολιορκία καὶ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις ποὺ διεύθυναν ὁ Μιχαὴλ Βούρτζης καὶ ὁ στρατοπεδάρχης Πέτρος.

Δὲν μπορεῖ, νομίζω, νὰ στηριχτεῖ μὲ μεγάλη βεβαιότητα ὅτι οἱ νίκες ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἀναφέρονται στὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Φωκᾶ. Σὰν στρατηγὸς ἀρχικὰ καὶ σὰν δομέστιχος τῆς ἀνατολῆς ἀργότερα ὁ Φωκᾶς ἔδρασε στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο μὲ σημαντικότερα ἀποτελέσματα. Οἱ μεταξὺ τοῦ 963 καὶ τοῦ 969 νίκες δὲν ἀποτελοῦν παρά ἓνα κομμάτι τῆς μεγάλης ἐκστρατείας γιὰ τὴν ἐκκαθάριση τῆς Μικρασίας ἀπὸ τοὺς Ἀραβες. Ἡ χρονολογικὴ δέσμευση ποὺ ἐπιβάλλει ἡ σφαγὴ τῆς Κρήτης ἄλλωστε ὀδηγεῖ στὸ ἀπλούστερο συμπέρασμα ὅτι τὸ ὄνομα Σοῦσα δηλώνει ἐδῶ τὸ Χαλέπι.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ ὀνόματος Σκύθες εἶναι ἀρκετὰ περίπλοκο. Εἶναι γνωστὸ πὼς Σκύθες ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς κατὰ κύριο λόγο οἱ Ρῶσοι¹. Σύμφωνα πάλι μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ κύριο χρονολογικὸ βᾶρος ἀνήκει στὴ μαρτυρία τῆς σφαγῆς τῆς Κρήτης, οἱ Ρῶσοι ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἱστοριογράφους γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὸ 961, τὸν πέμπτο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (967), ὅταν ὁ αὐτοκράτορας, συμμαχώντας μαζὶ τοὺς, τοὺς ἔστρεψε ἐναντίον τῶν Βουλγάρων². Οἱ ἱστοριογράφοι δὲν ἀναφέρουν ρωσικὲς ἐπιδρομὲς τὴν ἴδια ἐποχὴ σὲ βυζαντινὰ ἐδάφη. Ἡ τελευταία ρωσικὴ ἐπιδρομὴ, ποὺ εἶχε καταλήξει στὴν ὀλοσχερὴ ἧττα τῶν Ρώσων καὶ στὴ σύναψη ἐμπορικῶν συνθηκῶν, χρονολογεῖται τὸ 941³.

1. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, τόμ. 2, Βερολίνο 1958, σ. 282.

2. Λέων ὁ Διάκονος, σ. 77, καὶ St. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, Λονδίνο 1930, σ. 305.

3. Δ. Ζακουθηνός, *Βυζαντινὴ ἱστορία 324-1071*, Ἀθήνα 1969, σ. 312.

Οἱ σημαντικότεροι βόρειοι ἔχθροὶ τοῦ Βυζαντίου, οἱ Βούλγαροι, ἀναφέρονται ἐπίσης στὶς πηγές μὲ τὸ ὄνομα Σκύθες¹. Στὴν περίπτωση τοῦ *Φιλόπατρι* θὰ μπορούσε τὸ ὄνομα νὰ θεωρηθεῖ καὶ σὰν ἀρχαϊσμός, ἀφοῦ οἱ Σκύθες ἦταν ὁ μόνος γνωστὸς βόρειος βάρβαρος λαὸς τῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλὰ καὶ οἱ βουλγαρικές ἐπιδρομές, ποὺ τόσο ταλαιπώρησαν τὸ Βυζάντιο τὶς πρῶτες καὶ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 10ου αἰώνα, ἔχουν ἐκλείψει ἐντελῶς στὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰώνα. Στὰ 965 ὅμως σημειώθηκε ἓνα δυσάρεστο ἐπεισόδιο στὶς βυζαντινοβουλγαρικές σχέσεις: ἡ βουλγαρική ἀποστολὴ στὴν Κωνσταντινούπολη ἀρνήθηκε νὰ πληρώσει τὸν φόρο ὑποτελείας ποὺ εἶχε καθοριστεῖ ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ 927². Ἡ ἐνεργητικὴ βυζαντινὴ ἀντίδραση κατέληξε στὴν προσπάθεια τῶν Βουλγάρων νὰ συνάψουν καινούργια εἰρήνη. Ὁ ρωσικὸς στρατός, μὲ βᾶση τὴ βυζαντινορωσικὴ συμμαχία τοῦ 967, ἐπιτέθηκε ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ τοὺς ἔτρεψε σὲ φυγῆ³. Εἶναι φανερὸ ὅτι σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ λόγος τὴν ἐποχὴ αὐτὴ γιὰ βουλγαρικές ἐπιδρομές.

Τρίτη κατηγορία βορείων ἔχθρῶν ἀποτελοῦν οἱ Οὐγγροι ποὺ ἀναφέρονται καὶ αὐτοὶ σὰν Σκύθες ἀλλὰ κυρίως σὰν Τοῦρκοι, Οὔννοι κ.ἄ.⁴ Κατὰ σύμπτωση, ἀκριβῶς στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰώνα οἱ οὐγγρικές ἐπιδρομές ἔχουν ἐνταθεῖ. Ἐπιδρομές ἀναφέρονται γιὰ τὰ χρόνια 934, 943, 959 καὶ 961. Οἱ δύο πρῶτες κατέληξαν σὲ σύναψη συνθήκης μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Οὐγγρων· οἱ δύο τελευταῖες μὲ καταστροφὴ τῶν ἐπιτιθεμένων. Νικητὴς τοῦ 959 ἦταν ὁ Πόθος Ἀργυρός, τοῦ 961 ὁ Μαριανὸς Ἀργυρός, στρατηγὸς τοῦ θέματος Μακεδονίας καὶ κατεπάνω τῆς Δύσεως. Ὁ τελευταῖος ὑπῆρξε πρόσωπο μὲ μεγάλη συμμετοχὴ στὰ πολιτικὰ πράγματα στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν⁵.

Ἀπὸ αὐτὰ συνάγω ὅτι ἡ ὀνομασία Σκύθες, ποὺ ἀποδίδει ὁ συγγραφέας τοῦ *Φιλόπατρι* στὸ βόρειο λαό, ποὺ λίγα χρόνια μετὰ τὴν πτώση τῆς Κρήτης ἐπέδραμε ἐναντίον τῶν βυζαντινῶν ἑδαφῶν, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναφέρεται στοὺς Βουλγάρους· μὲ δυσκολία καὶ πολλὰς ἐπιφυλάξεις θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει τοὺς Ρώσους καὶ εὐκολότερα θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθεῖ μὲ τοὺς Οὐγγρους.

Ἐνα ἄλλο ἰδιαίτερα σημαντικὸ ἀπόσπασμα τοῦ *Φιλόπατρι*, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ οἰκονομικὰ ζητήματα, μελετήθηκε ἐπίσης ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές. Ἡ

1. Moravcsik, ὁ.π., σ. 280.

2. Runciman, ὁ.π., σ. 304.

3. Λέων ὁ Διάκονος, σ. 77 καὶ Runciman, ὁ.π., σ. 305.

4. Moravcsik, ὁ.π., σ. 280. Ἡ ὀνομασία Σκύθες γιὰ τοὺς Οὐγγρους ἰδιαίτερα στὸν 10ο καὶ τὸν 11ο αἰ.

5. Γιὰ τὴ δράση τῶν Ἀργυρῶν, Πόθου καὶ Μαριανοῦ, βλ. J. - F. Vannier, *Familles byzantines; Les Argyroi, IXe -XIIIe s.*, (Publications de la Sorbonne - Byzantina 1), Παρίσι 1975, ἀρ. 5 καὶ 7. Γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν ἀξιωματῶν τοῦ κατεπάνω τῆς Δύσεως καὶ τοῦ δομεστίχου τῆς Δύσεως βλ. Vannier, ὁ.π., ἀρ. 7, ὑποσημ. 5.

ἀναφορά πού γίνεται στό ἀπόσπασμα αὐτό, καθώς καί στό χωρίο πού τὸ περιβάλλει, στὴ φτώχεια τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινούπολης ὀδήγησε τοὺς μελετητὲς στό συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ ὑπαιγιμὸ γιὰ τὴν κακὴ οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἀξιοπαρατήρητο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὸ χωρίο αὐτὸ ἔχει ὁμοιότητες μὲ χρονολογικὰ κείμενα.

Παραθέτω τὰ ἀντίστοιχα χωρία ἀπὸ τὸ Συνεχιστὴ τοῦ Θεοφάνη καί τὸ Ζωναρᾶ:

Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνη *Ζωναρᾶς* (ἔκδ. Dindorf, *Φιλόπατρις*, σ. 336
Χρονολογία, 6^ο βιβλίον σσ. 429-430. Λιψία 1871 τόμ. IV) σ. 64.

Ὁ δὲ βασιλεὺς Ρωμανὸς πάντα τὰ χρέη τῆς πόλεως ἀπὸ τε πλουσίων μεγιστάνων, πτωχῶν καί πενήτων, ὅσα ἂν ἐν φανερῷ ἀπεδείκνυντο ἀπέδωκεν· ὡς φασὶ τινες ὅτι δέδωκεν κεντηνάρια ἔνεακαίδεκα· τὰς δὲ ὁμολογίας κατέκαυσεν εἰς τὸ πορφυροῦν ὀμφάλιον τῆς Χαλκῆς πάντων ἐπευχομένων τὸν βασιλέα. Τῷ δὲ εἰκοστῷ δευτέρῳ αὐτοῦ χρόνῳ δέδωκε τὰ ἐνοικικὰ πάσης τῆς πόλεως ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου.

... ἐπὶ δὲ ταύταις καί παρὰ τῶν ἐν τῇ πόλει χρεωστούμενα τοῖς δανεισταῖς ἀποδοῦς τοὺς ὀφειλέτας ἀπέλυσε τοῦ βάρους τῆς ὀφειλῆς καί τὰ γραμματεῖα λαβῶν ἐν μέσῃ τῇ ἀγορᾷ πυρὶ κατηθάλωσεν· εἰς ἔνεακαίδεκα δὲ κεντηνάρια τὰ τῶν ὀφειλῶν ἠριθμήθησαν. Παρέσχε δὲ καί τὰ ἐνοικικὰ τῶν κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν οἰκούντων μισθωτικῶς. Τοὺς μὲν ὀφειλέτας ὠφέλουν ταῦτα, τῷ δὲ Ρωμανῷ μικρὸν ἢ οὐδὲν οἶμαι λυσιτελεῖν, ὅτι τε ἀλλότρια ἐτύγχανον τὰ διδόμενα· δημόσια γάρ.

Οὗτος, ὡς προεῖπον, τοὺς τῶν ἐξισωτῶν καταλείπει ἔλλειπασμοὺς καί τὰ χρέα τοῖς δανεισταῖς ἀποδώσει καί τὰ τε ἐνοικία πάντα καί τὰ δημόσια καί τὰς εἰρημάγγας δέξεται μὴ ἐξετάζων τῆς τέχνης.

Οἱ χρονολογικοὶ πρὸς παραδίδου τὴν ἀσυνήθιστη διαδικασία χαρισμοῦ τῶν χρεῶν τὴν ἀποδίδου στὸν αὐτοκράτορα Ρωμανὸ Λακαπηνὸ. Κίνητρά του ὑπῆρξαν, κυρίως σύμφωνα μὲ τὸν Ζωναρᾶ, οἱ τύψεις του γιὰ τὸν παραγκωνισμὸ τοῦ νόμιμου αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου τόσο ἀπὸ τὸν ἴδιο ὅσο καί ἀπὸ τοὺς γιούς του. Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας του, περὶ τὸ 943, ὁ Λακαπηνὸς χάρισε τὰ χρέη τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινούπολης, ἴδρυσε καινούργια μοναστήρια καί ἔκανε τὴ διαθήκη του, ὅπου ἔδωσε τὴν προτεραιότητα στὴ διαδοχὴ τοῦ θρόνου στὸν Πορφυρογέννητο. Αὐτὴ ἄλλωστε ἡ διαθήκη

ἦταν καὶ ἡ αἰτία τῆς ἀποπομπῆς του ἀπὸ τοὺς γιούς του λίγο καιρὸ ἀργότερα¹.

Παρὰ τὸ σφετερισμὸ τοῦ θρόνου ὁ Λακαπηνὸς ἦταν ἀγαπητὸς αὐτοκράτορας, δικαιομένος ἴσως ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀφοῦ σεβάστηκε τὴ νόμιμη διαδοχὴ τῶν Μακεδόνων. Κυβέρνησε μὲ δικαιοσύνη καὶ κυρίως ἔσπευσε, σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, νὰ ἀνακουφίσει τὸν ταλαιπωρημένο ἀπὸ τὴν πείνα τοῦ 928 λαὸ θεσπίζοντας τὴν «προτίμηση». Ὁ μνημονευόμενος χαρισμὸς τῶν χρεῶν ἐντάσσεται σ' αὐτὴ τὴν «κοινοφελῆ καὶ φιλόανθρωπη πολιτικὴ» ποὺ ἐκτιμᾷ τόσο πολὺ ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνη.

Ὁ συγγραφέας τοῦ *Φιλόπατρι* γιὰ νὰ ἀποδώσει τὸ μηχανισμὸ χαρισμοῦ τῶν χρεῶν μεταχειρίζεται στὸ κείμενό του ἐκφράσεις ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες ποὺ περιέχονται στὸ χωρίο τοῦ Συνεχιστῆ τοῦ Θεοφάνη, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα ἄποψη γράφτηκε τὴν ἐποχὴ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ². Ἡ εὐχὴ γιὰ τὴν ἐπανάληψη τῆς λαϊκιστικῆς πράξης τοῦ Λακαπηνοῦ προϋποθέτει νοσταλγία γιὰ τὸν ἰσχυρὸ πεθαμένο αὐτοκράτορα καὶ ἡ νοσταλγία αὐτή, συνδυασμένη μὲ τὴν ἀποδοκιμασία ἀπὸ τὸ λαὸ τῆς σύγχρονης τοῦ συγγραφέα ἀρχῆς, διαφαίνεται καθαρὰ σὲ ὅλο τὸ ἀπόσπασμα τοῦ διαλόγου, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀλλαγῆς στὴν κορυφὴ τῆς ἐξουσίας.

Πρόβλημα στὴν πλήρη κατανόηση τοῦ ἀποσπάσματος ἀποτελεῖ ἡ λέξις «εἰραμάγγες». Σχολιάζοντας τὸ χωρίο ὁ Crampe, ποὺ ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιποι μελετητὲς ἀγνοεῖ τὸ ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ Συνεχιστῆ τοῦ Θεοφάνη, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναφέρονται οἰκονομικὲς δυσκολίες, ποὺ τοποθετεῖ στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐρμηνεύει τὴ λέξι «εἰραμάγγες» ὡς «μαγγανεῖες»³.

Ὁ Rohde⁴ δίνει μιὰ ἐξυπνὴ ἐρμηνεῖα τῆς ἴδιας λέξεως. Θεωρεῖ κατ' ἀρχὴν ὅτι, ἀναλογικὰ μὲ ὅσα προηγῶνται, ἡ λέξι θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρεται σὲ κάποια οἰκονομικὴ μορφή τῆς ἐποχῆς. Συνδέει ἐτυμολογικὰ τὸ «εἰραμάγγες» μὲ τὸ περσικὸ sarmājag (ἡ κατάληξις ἄλλωστε -αγγα ἐπιτρέπει ἕναν τέτοιον συσχετισμὸ), ποὺ σημαίνει τὴν κατὰ μῆνα πληρωμὴ καὶ ποὺ στὰ σύγχρονα περσικά, μὲ τὴ μορφή sarmāhi, σημαίνει κεφάλαιο, καὶ ἐρμηνεύει τὸ χωρίο

1. Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνη, ὁ.π., καὶ St. Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign, A Study of Tenth Century Byzantium*, Cambridge 1929, σσ. 231-232. Γιὰ τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ εἶχε ἡ σύνταξις τῆς διαθέκης βλ. Συμεὼν Μάγιστρος, *Χρονογραφία*, Βόνη 1848, σ. 752. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ὁ Μαριανὸς Ἀργυρός, πρῶην ἀββάς καὶ στρατιωτικὸς μετὰ τὸν ἀποσηματισμὸ του, συμμετεῖχε στὴν ἐπανάστασι τῶν γιῶν τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ, ποὺ μὲ τὴ βοήθεια κυρίως τοῦ Βασιλείου Πετεινοῦ καθαίρεσαν καὶ ἐξόρισαν στὴν Πρώτη τὸν πατέρα τους (βλ. καὶ J. - F. Vannier, *Les Argyroi*, ἀρ. 7).

2. F. Hirsch, *Byzantinische Studien*, Λιψία 1876, σ. 178.

3. Πρβ. R. Crampe, *Philopatris*.

4. E. Rohde, *Φιλόπατρις*, *BZ* 5 (1896) 1-15.

ἔτσι: «Αὐτὸς (δηλ. ὁ νέος αὐτοκράτορας) θὰ δέχεται ὅλα τὰ νομίσματα στὶς πληρωμὲς χωρὶς νὰ ἐξετάζει τὴν τέχνη τους, δηλαδή τὴν κοπή τους, τὸ βάρος τους καὶ τὴν περιεκτικότητά τους σὲ χρυσό».

Ἡ ἔρμηνεία τοῦ Rohde, ἂν καὶ ἐπισφαλῆς, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴν ἀναζήτηση ἑνὸς καινούργιου οἰκονομικοῦ μέτρου στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰώνα ὅποτε κυκλοφοροῦσαν ταυτόχρονα δύο νομίσματα, τὸ ἓνα μόνο ὅμως ἴσχυε γιὰ τὶς πληρωμὲς στὸ δημόσιο. Ὁ μόνος δυνατὸς συσχετισμὸς ὀδηγεῖ στὴν κυκλοφορία τοῦ «τεταρτηροῦ» ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Φωκά¹. Ἡ ταύτιση ὅμως τῆς λέξης «εἰραμάγγες» μὲ τὸ τεταρτηρὸ εἶναι ἀρκετὰ ἀυθαίρετη, ἰδίως ὅταν οἱ χρονογραφικὲς πηγὲς ποὺ βρίσκονται στὰ γεγονότα τὸ ἀναφέρουν πάντα μὲ τὸ ἐπίσημο ὄνομά του. Εἶναι ἐξάλλου ἀπίθανο ὁ τόσο προσεκτικὸς στὶς ἐκφράσεις του καὶ καλὸς γνώστης τῶν ἐλληνικῶν συγγραφέας τοῦ *Φιλόπατρι* νὰ χρησιμοποίησε εἰδικὰ ἐδῶ μιὰ λέξη μὲ πολὺ περιορισμένη ἐξέλιξη καὶ διάδοση ἀφοῦ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ «ἄπαξ» τῶν βυζαντινῶν κειμένων. Πρέπει πάντως νὰ σημειωθεῖ πὼς μιὰ παραπλήσια λέξη, ἡ «σερμαγιά», χρησιμοποιεῖται στὰ νέα ἐλληνικά γιὰ νὰ δηλώσει ἀκριβῶς τὸ κεφάλαιο².

Ἡ κυκλοφορία τοῦ τεταρτηροῦ ἐπέφερε, φυσικά, μεγάλη αὔξηση στὶς τιμὲς καὶ εὐνόησε τὸν πληθωρισμὸ. Ὁ χρονικὸς ὅμως ἐντοπισμὸς τῆς οἰκονομικῆς κρίσης στὰ χρόνια τοῦ Φωκά δὲν εἶναι ἀπόλυτα σωστὸς, ἀφοῦ ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια νωρίτερα μαρτυρεῖται ἀναστάτωση τόσο στὶς τιμὲς ὅσο καὶ στὴν προμήθεια τῶν ἀγαθῶν. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ρωμανοῦ Β' καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὸ δεύτερο χρόνο τῆς βασιλείας του (960) οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουν σχετικὰ μὲ τὴ σπάνη τροφίμων: «Ἐν δὲ τῷ ὀκτωβρίῳ μηνὶ τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς βασιλείας Ρωμανοῦ ἐγένετο σπάνη σίτου καὶ κριθῆς ἐν τῇ πόλει· ἐπράθη γὰρ ὁ σῖτος τῷ νομίσματι μῶδιοι δ' καὶ ἡ κριθὴ μῶδιοι ζ'. Καὶ ἦν θεάσασθαι τὸν ἐγρήγορον νοῦν Ἰωσήφ (δηλ. Βρίγγα) προνοούμενον τὸ κοινόν. Εὐθύς οὖν ἔξα-

1. Γιὰ τὸ τεταρτηρὸ καὶ γιὰ τὶς συνέπειες ποὺ εἶχε ἡ κυκλοφορία του βλ. Ζωναρᾶ, *Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν*, ἔκδ. Dindorf, Λιψία 1871, τόμ. 4, σ. 83, Κεδρηνοῦ, *Χρονογραφία*, Βόννη 1839, σ. 369, καὶ κυρίως τὶς μελέτες τοῦ R. S. Lopez, *La crise du Bésant au Xe s. et la date du livre de préfet*, στί: *Παγκάρπεια*, Mélanges H. Grégoire II (= *Annuaire de l'Institut de la Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, 10, 1953), Ph. Grierson, *The Debasement of the Besant in the Eleventh Century*, *BZ* 47 (1954) 379-394 καὶ H. Ahrweiler, *Nouvelle hypothèse sur le tetarteron d'or et la politique monétaire de N. Phocas*, *Zbornik* τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Βελιγραδίου, τόμ. 8/1 (1963) 1-9.

2. Ἡ λέξη «σερμαγιά» προέρχεται ἀπὸ τὰ τουρκικά, βλ. Ν. Ἀνδριώτη, *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς*, Θεσσαλονίκη 1967². Καὶ ἡ τουρκικὴ λέξη προέρχεται ἀπὸ τὰ περσικά, βλ. Diran Kélékian, *Dictionnaire Turc-Français*, Κωνσταντινούπολη 1911. Ὁ Rohde προτείνει καὶ τὴ διόρθωση τῆς λέξης «εἰραμάγγας» σὲ «σαρμαμάγγας».

ποστέλλει εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τοῦ ἐξελάσαι συνωνὰς καὶ ἐμπορευματικὰ πλοῖα καὶ τοῦ κωλύσαι τοὺς σιτοκαπήλους ἀποτιθέναι τὸν σῆτον. Ἦν γὰρ ὁ ἀνὴρ δίκαιος καὶ ἀπροσωπώληπτος καὶ πιστός. Οὐ πολὺς οὖν ἐν μέσῳ χρόνος παρῆλθεν ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ νομίσματα ἐπράθη»¹.

Ἡ ἀντιμετώπιση τῆς πείνας δὲν εἶχε, φαίνεται, θεαματικὰ ἀποτελέσματα, γιὰτὶ δυὸ χρόνια ἀργότερα, τὸ 963, τὸ ἴδιο πρόβλημα ἀπασχολοῦσε τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ Σκυλίτζης ἀναφέρει γιὰ τὴν ἐποχὴ πού μεσολάβησε ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ρωμανοῦ Β', τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 963, ὡς τὴ στέψη τοῦ Νικηφόρου Φωκά, τὸν Αὐγούστο τοῦ ἴδιου χρόνου, τὸ ἀκόλουθο γεγονός: «Ἦν γὰρ ὁ Βρίγγας ἀνεπιτήδευτος ἐν καιροῖς δυσκόλοις ὄχλον κολακεῦσαι καὶ καταδημαγωγῆσαι πλῆθος. Δέον γὰρ προσηnéσι λόγοις καὶ θωπευτικοῖς τὴν τοῦ πλῆθους καταμαλάξαι ὀργήν, ὃ δὲ μᾶλλον καὶ ἐξετράχυνεν καὶ ἠγγρίωσε. Πάντων γὰρ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ συντρεχόντων, αὐτὸς τὸ πλῆθος ἐκδειματῶν λόγους ἐπαφῆκεν ὑπερηφάνους τε καὶ τραχεῖς ἑγώ, φήσας, ἑκαταπαύσω ὑμῶν τὴν ἰταμότητα καὶ ἀναισχυντίαν. Ποιήσω γὰρ τὸν τοῦ νομίσματος ὠνούμενους σῆτον ἀποφέρεσθαι ἐν τῷ κόλπῳ»².

Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ νομίζω ὅτι μποροῦν νὰ συναχθοῦν μερικὲς ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες:

α. Ὅτι τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα δὲν εἶχαν λυθεῖ ὡς τὸ 963.

β. Ὅτι ἡ δικαιοδοσία τοῦ Βρίγγα στὴ διεύθυνση τῆς πολιτείας ἦταν ἀπύλυτη.

γ. Ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Βρίγγας μποροῦσε νὰ ἐκβιάζει τὴ λαϊκὴ θέληση μὲ τὸ πρόσχημα τῆς σιτοδείας.

Τὸ χωρίο τοῦ Σκυλίτζη κινεῖται σὲ διαφορετικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ προηγούμενο. Στὴν πρώτη οἰκονομικὴ κρίση στὸ Βυζάντιο βασίλευε ὁ γιὸς τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ διάδοχος τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας Ρωμανός. Στὴν περίοδο ἔμωος Ἀπριλίου - Αὐγούστου 963 ἡ πολιτικὴ κατάσταση ἦταν συγκεχυμένη. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ρωμανοῦ χρέη ἐπιτροπῆς ἀντιβασιλείας ἀσκοῦσαν ἡ Θεοφανώ, γυναίκα τοῦ Ρωμανοῦ, καὶ ὁ παρακοιμώμενος Ἰωσήφ Βρίγγας στὸ ὄνομα τῶν δύο ἀνήλικων αὐτοκρατόρων Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου. Παράλληλα μὲ τὴν ἐπιτροπὴ ἀντιβασιλείας μεγάλη πίεση ἀσκοῦσαν στὰ πολιτικὰ πράγματα οἱ ἰσχυροὶ στρατηγοί. Σπουδαιότερος ἀνάμεσά τους ἦταν ὁ Νικηφόρος Φωκάς,

1. Συνεχιστῆς τοῦ Θεοφάνη, σ. 479.

2. Σκυλίτζης, *Χρονογραφία*, ἔκδοση Thurn, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Series Berolinensis, τόμ. 5 (1973) 257. Πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ἐδῶ ἡ διαφορὰ στὴν ἀντιμετώπιση τῆς προσωπικότητος τοῦ Βρίγγα ἀπὸ τὸ Συνεχιστῆ τοῦ Θεοφάνη καὶ τὸν Σκυλίτζη. Οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ προσώπου εἶναι ἀσφαλῶς ἀποτελέσματα τῆς διαφορετικῆς πολιτικῆς παράδοσης πού ἐκπροσωποῦν οἱ δύο αὐτοὶ χρονογράφοι.

ἥρωας τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου, πορθητῆς τῆς Κρήτης καὶ προσωπικὸς ἐχθρὸς τοῦ Βρίγγα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Βρίγγας ἀντιτάχθηκε μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις του στὸ θρίαμβο τοῦ Φωκᾶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 963 στὴν Κωνσταντινούπολη μετὰ τὶς νίκες του στὸ Χαλέπι καὶ στὴν Κρήτη¹.

Ὁ θρίαμβος τοῦ Φωκᾶ εἶχε μεγάλη λαϊκὴ ἀπήχηση. Ὁ Λέων ὁ Διάκονος ἀναφέρει ὅτι ὁ δῆμος καὶ ἡ σύγκλητος τὸν ὑποδέχτηκαν μὲ ἐνθουσιασμό. Μετὰ τὸ θρίαμβο ὁ Φωκᾶς κατέθεσε στὸ δημόσιο ταμεῖο τὸν βαρβαρικὸ πλοῦτο ποῦ εἶχε προηγουμένως περιλάβει στὴν πομπή². Εἶναι ἄραγε ἀπόηχος τοῦ θριάμβου αὐτοῦ ἡ νύξη ποῦ γίνεται στὸ *Φιλόπατρι*: «οὗτος ἐπικλύσει τῷ χρυσῷ τὴν λεωφόρον»³; Καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ ἔκανε ἐντύπωση ἡ θριάμβευση τῶν λαφύρων τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Χαλεπιῦ, ἂν πράγματι ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινούπολης περνοῦσε δύσκολες στιγμές. Τὸ κείμενο ἄλλωστε τοῦ *Φιλόπατρι* ἀφήνει διάχυτη τὴν ἐντύπωση τῆς μεγάλης φτώχειας καὶ τῆς μιζέριας⁴.

Ἡ διαμάχη Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰωσήφ Βρίγγα εἶναι τὸ κυριότερο πολιτικὸ γεγονός τῆς ἀνοιξῆς καὶ τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 963. Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Λέοντα τοῦ Διακόνου ὁ Φωκᾶς, μετὰ τὸ θρίαμβο τῶν λαφύρων τοῦ ἀραβικοῦ καὶ τοῦ κρητικοῦ πολέμου, ἔμεινε στὴν Κωνσταντινούπολη, προφανῶς γιατί περίμενε σὲ ἀνταμοιβὴ τῶν ἐπιτυχιῶν του νὰ τοῦ δοθεῖ ἡ στρατηγία τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Βρίγγας ὅμως, φοβούμενος τὴν ἰσχὺ τοῦ Φωκᾶ στὸ σπράτευμα καὶ τὴν ἄμετρη ἀπήχηση τῶν ἡρωικῶν του πράξεων στίς λαϊκὲς μάζες, ποῦ συνδυασμένες μὲ τὴν φιλοδοξία του θὰ ἔφερναν πολιτικὴ ἀναταραχὴ, κάλεσε τὸ Φωκᾶ στὰ ἀνάκτορα μὲ τὸ πρόσχημα αὐτὸ ἐπιζητοῦσε νὰ τὸν καταστήσει ἀκίνδυνο τυφλώνοντάς τον. Ἡ σκευωρία τοῦ Βρίγγα ἔγινε ἐγκαίρως γνωστὴ στὸ Φωκᾶ, ποῦ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ πατριάρχη Πολυεύκτου πίεσε τὴ σύγκλητο καὶ τὸν ἴδιο τὸ Βρίγγα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δοθεῖ σ' αὐτὸν ὁ τίτλος τοῦ δομestίχου τῆς Ἀνατολῆς⁵. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴ γίνεται ἐντελῶς φανερὴ ἡ διάσταση τῶν δύο ἀντιμαχόμενων ομάδων: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ Βρίγγας, παρακοιμώμενος καὶ ἐπίτροπος τῶν ἀνήλικων αὐτοκρατόρων, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ἥρωας μὲ τὴ λαϊκὴ ὑποστήριξη καὶ σύμμαχο τὸν πατριάρχη, ὁ Φωκᾶς.

Στὰ τέλη τῆς ἀνοιξῆς τοῦ 963 ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἔφυγε στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο, ἐνῶ ὁ Βρίγγας στὴν Κωνσταντινούπολη ἄρχιζε τὴν προετοιμασία τῆς μεγάλης συνωμοσίας ἐναντίον του. Στόχος του ἦταν νὰ προκαλέσει τὴ στάση

1. Σκυλίτζης, σ. 251.

2. «Ἀσμενέστατα ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ τῆς συγκλήτου δεχθείς», Λέων ὁ Διάκονος, σ. 32.

3. *Φιλόπατρις*, σσ. 336-337.

4. Πρβ. καὶ τὰ χωρία: «ἕτερός τις (...) τριβώνιον ἔχων πολύσαθρον, ἀνυπόδετός τε καὶ ἄσκεπος», «κακοεἰμων», *Φιλόπατρις*, σσ. 336-337, καὶ κυρίως τὸ χωρίο γιὰ τὸ χαρισμὸ τῶν χρεῶν.

5. Λέων ὁ Διάκονος, σσ. 32, 33.

τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἐναντίον τοῦ στρατηγοῦ, ὥστε νὰ καταστεῖ ἐντελῶς ἀνίκανος γιὰ δρᾶση. Ταυτόχρονα στὴν Κωνσταντινούπολη θὰ γινόταν ἡ στέψη τοῦ Μαριανοῦ Ἀργυροῦ, στρατηγοῦ τῶν Ἰταλικῶν στρατευμάτων καὶ νικητῆ τῶν Οὐγγρων. Προχωρώντας στὴν ἐκτέλεση τοῦ σχεδίου, ὁ Βρίγγας ἐστειλε ἓνα γράμμα στὸν Ἰωάννη Τσιμισκῆ, στρατηγὸ στὴν Ἀνατολή, γιὰ νὰ τὸν παρακινήσει σὲ ἀνταρσία ἐναντίον τοῦ Φωκᾶ καὶ νὰ τοῦ ὑποσχεθεῖ τὴν ὀνομασία του ὡς δομεστίχου τῆς Ἀνατολῆς ἀν πετύχαινε ἡ κίνησις. Ὁ Τσιμισκῆς, συγγενῆς καὶ συμπολεμιστῆς τοῦ Φωκᾶ καὶ ἐκπορθητῆς τοῦ Χαλεπιοῦ στὰ 962, ἀρνήθηκε νὰ συμμετάσχει στὴ συνωμοσία καὶ πληροφόρησε τὸ στρατηγὸ γιὰ ὅσα συνέβαιναν στὴν Κωνσταντινούπολη. Στὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 963 ὁ Φωκᾶς καὶ ὁ Τσιμισκῆς ἐφθασαν στὴν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας, ὅπου ὁ Φωκᾶς ἀνακηρύχθηκε ἀπὸ τὸ στράτευμα αὐτοκράτορας. Κατόπι, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ ὁ Φωκᾶς πορεύτηκε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὁ Βρίγγας, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Μαριανοῦ Ἀργυροῦ, ὀργάνωνε τὴν ἀμυνά του. Ὁ λαϊκὸς ὄμιλος ξεσηκωμὸς καὶ ἡ ἀπρόσκοπτη εἴσοδος τῶν στρατευμάτων στὴν Κωνσταντινούπολη σήμαναν τὴν ἀποτυχία τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Βρίγγα· ὁ ἴδιος κατέφυγε στὴν Ἁγία Σοφία καὶ ὁ Ἀργυρὸς σκοτώθηκε στὸ δρόμο ἀπὸ ἓνα κεραμίδι ποῦ ἔπεσε στὸ κεφάλι του. Στὰ μέσα Αὐγούστου τοῦ 963 ὁ Φωκᾶς στέφθηκε ἀπὸ τὸν πικτριάρχη αὐτοκράτορας¹. Εἶναι ἀξιοσημεῖο ὅτι ἡ λέξις *Μεσορί*, ποῦ χρησιμοποιοῦν οἱ ἐπαναστάτες στὸ *Φιλόπατρι* γιὰ νὰ δηλώσουν τὸ χρονο τῆς ἀλλαγῆς τῶν πραγμάτων, σημαίνει «Αὐγουστος».

Νομίζω ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν στοιχείων τοῦ *Φιλόπατρι* ποῦ προηγήθηκε, μπορεῖ νὰ συναχθεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ὑπαινιγμοὶ σὲ συγκεκριμένα γεγονότα ποῦ περιέχονται στὸ κείμενο, μποροῦν ἀναμφίβολα νὰ θεωρηθοῦν νύξεις γιὰ τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς: ἡ ἀναφορὰ τῶν Σκυθῶν (= Οὐγγρων), ποῦ χρονολογεῖται στὰ 961, ἡ κατάληψη τῆς Κρήτης, ἐπίσης τὸ 961, ἡ πτώση τῶν Σούσων (= Χαλέπι) στὰ 962, ἡ οἰκονομικὴ κρίση τῶν ἐτῶν 960-963 ποῦ συνεχίστηκε καὶ μερικὰ χρόνια ἀργότερα, ἡ μνεῖα τοῦ μήνα *Μεσορί* (= Αὐγουστος), ποῦ μπορεῖ νὰ ἀναφέρεται εἰδικὰ στὸν Αὐγουστο τοῦ 963.

Ἐπὶ ἀρχῆς ὄμως καὶ ἓνα ἄλλο στοιχεῖο, ποῦ συνδέεται μ' ὅσα συνέβησαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 963: Οἱ νύξεις ποῦ γίνονται στὸ κείμενο γιὰ τοὺς «κεκαρμένους τὴν κόμην», τοὺς «κατωχρωμένους καὶ κεκυφῆτας ἄνδρας», καὶ γιὰ τὸ χῶρο

1. Λέων ὁ Διάκονος, σσ. 33-47. Στὴ λαϊκὴ ἐξέγερση ἐναντίον τοῦ Βρίγγα μετέιχε, ὀπλιζόντας τοὺς ὑπηρετές του, καὶ ὁ πρῶν παρακοιμώμενος Βασίλειος, νόθος γιὸς τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ. Οἱ ἐνοπλεις ὀμάδες τοῦ Βασιλείου, ζητωκραυγάζοντας, σκότωσαν πολλοὺς ἀντιπάλους τοῦ Φωκᾶ καὶ κατέστρεψαν τὰ σπίτια τους. Ὁ ἴδιος ὀργάνωσε καὶ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ Φωκᾶ στὸ Ἐβδομο. (Ζωναράς, *Ἱστορία*, τόμ. 4, σ. 77, καὶ W. G. Brokaar, *Basil Lecapenus*, *Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica*, Leiden 1972, σ. 218)

τῶν συναθροίσεών τους: μιὰ «χρυσόροφη» αἴθουσα, ὅπου ἔφθανε κανεὶς ἀνεβαίνοντας μιὰ στριφογυριστὴ σκάλα, δηλ. ἓναν κοχλία¹. Ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ὅλοι οἱ μελετητὲς συμφωνοῦν ὅτι πρόκειται γιὰ κληρικούς, εἴτε μοναχοὺς, εἴτε μέλη ἀνώτερης ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας. Ὁ συγγραφέας τοῦ *Φιλόπατρι* τοὺς περιγράφει ὡς πρόσωπα ποὺ χαίρονται γιὰ τὰ δεινὰ τῆς πατρίδας τους, προβλέπουν ἀταξία καὶ ταραχὴ στὴν πόλη καὶ ἐλπίζουν σὲ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῶν πραγμάτων. Ὁ Gföger ἀναγνώρισε στὴν περιγραφή τῶν προσώπων καὶ στὴν περιγραφή τοῦ χώρου τὸν πατριαρχικὸ οἶκο, ὅπου ὁ πατριάρχης Πολύευκτος συγκέντρωνε τοὺς ὁπαδοὺς του.

Πραγματικὰ ἡ περιγραφή τῆς εἰσόδου, τῆς σκάλας καὶ τῆς αἴθουσας περιέχει ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναφέρονται στὸν πατριαρχικὸ οἶκο. Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή πρόκειται γιὰ ἓνα ἰδιαίτερα σημαντικὸ οἰκοδόμημα κοντὰ στὴν Μέση, ὅπου καὶ ἡ ἀγορὰ τῆς Κωνσταντινούπολης. Οἱ ἐπισκέπτες φθάνουν σὲ μιὰν αἴθουσα ἐξαιρετικὰ μεγάλοπρητη ποὺ παρομοιάζεται μὲ τὸ παλάτι τοῦ Μενέλαου, ὅπως περιγράφεται ἀπὸ τὸν Ὅμηρο. Ἡ εἰσόδος ἀποτελεῖται ἀπὸ κάποια πόρτα σιδερένια μὲ χάλκινο κατώφλι, πράγμα ὄχι σπάνιο γιὰ τὰ μεγάλα δημόσια καὶ ἐκκλησιαστικὰ κτίρια τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ γειτνίαση μὲ τὴ Μέση καὶ ἡ ταυτότητα τῶν προσώπων ποὺ βρίσκονται στὴν αἴθουσα ὀδηγεῖ κατ' ἀρχὴν στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν πατριαρχικὸ οἶκο.

Σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τοῦ κειμένου ἡ αἴθουσα αὐτὴ βρισκόταν στὸ πρῶτο πάτωμα τοῦ κτιρίου. Εἶναι βέβαιο ὅτι τὰ πατριαρχικὰ διαμερίσματα βρίσκονταν στὸ πρῶτο πάτωμα τοῦ νοτιοδυτικοῦ κτιρίου τοῦ οἰκοδομικοῦ συμπλέγματος ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν ἡ Ἁγία Σοφία καὶ ὁ πατριαρχικὸς οἶκος. Δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς τοποθεσία τῆς σκάλας ποὺ ὀδηγοῦσε στὰ πατριαρχικὰ διαμερίσματα· ἀντίθετα εἶναι γνωστὸ ὅτι γιὰ νὰ φθάσει κανεὶς στὰ πατριαρχικὰ γραφεῖα ἔπρεπε νὰ ἀνεβεῖ τὸ μεγάλο κοχλία ποὺ κατέληγε στὸ βαπτιστήριο. Τὸ Μικρὸ καὶ Μεγάλον Σέκρετο ἀποτελοῦσαν τὰ πατριαρχικὰ γραφεῖα καὶ βρίσκονταν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὰ νοτιοδυτικὰ κατηχομενεῖα τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἐσωνάρθηκα. Οἱ δύο αὐτὲς αἴθουσες σῶζονται ὡς σήμερα καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερα πλούσιο διάκοσμό τους².

Μαζεμένοι σ' αὐτὴν τὴν αἴθουσα «ἄσιτοι καὶ ἄπνοι» οἱ κληρικοὶ περιμένουν καὶ εὔχονται, σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τοῦ συγγραφέα, τίς συμφορὰς τῆς πα-

1. *Φιλόπατρις*, σ. 338.

2. R. Janin, *Le Palais Patriarcal de Constantinople*, *REB* 20 (1962) 135, 136, 142. C. Mango, *The Brazen House, A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople*, Κοπεγχάγη 1959, σ. 53, καὶ Α. Πασαδαῖος, *Ὁ πατριαρχικὸς οἶκος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 67 (κυρίως ὑπόσημ. 1).

τρίδας τους¹. Μιά μεγάλη δολοπλοκία ἔχει ἀρχίσει ἀπὸ πολὺν καιρὸ ἐνάντια στὴν ἔννομη τάξη καὶ ὁ *Φιλόπατρις* τὴ συνειδητοποιεῖ μόλις τώρα. Ὁ κόσμος δυσανασχετεῖ γιὰ τὴν πείνα καὶ προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ποῦ θὰ φέρεῖ ὁ καινούργιος ἄρχοντας. Στὸν ἀγῶνα αὐτὸν ἔχει πανίσχυρο σύμμαχο τὴν ἐκκλησία. Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο ὅτι ὁ συγγραφέας δὲ μετέχει στὴ γενικὴ αὐτὴ διάθεση γιὰ ἀλλαγὴ. Ἡ στάση του διαγράφεται ἔντονη ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις του στὰ λεγόμενα τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν ποῦ ἐπιθυμεῖ νὰ τοὺς ἀποστομώσει καὶ νὰ τοὺς ἐπαναφέρει στὴν ὀρθὴ τάξη τῶν πραγμάτων. Θὰ μπορούσε νὰ συμπεράνει κανεὶς ὅτι συμμαχεῖ μὲ τὸ «κατεστημένο», ποῦ ἀποβλέπει στὴ νόμιμη διαδοχὴ τοῦ θρόνου².

Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι τὰ στοιχεῖα ποῦ παρατέθηκαν παραπάνω ἀναφέρονται στὴν ἐποχὴ τῆς διαμάχης Βρίγγα - Φωκᾶ, εὐκόλα θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ταυτιστοῦν πρόσωπα καὶ γεγονότα. Οἱ κληρικοὶ ἀποτελοῦν τὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ Πολυεύκτου, ποῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι βοήθησε τὸ Φωκᾶ στὴν ἀνάληψη τοῦ ἀξιώματος τοῦ δομεστίχου τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀργότερα τὸν ἔσπεψε αὐτοκράτορα. Ὁ λαὸς πάλι φαίνεται νὰ περιμένει τὴ μεσσιανικὴ σχεδὸν ἐμφάνιση τοῦ Φωκᾶ, τοῦ ἰσχυροῦ καὶ νικηφόρου στρατηγοῦ ποῦ ἡ δράση του ὡς τὴ στιγμὴ ἐκείνη δικαιολογεῖ τὶς ἐλπίδες γιὰ τὴν καλυτέρευση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴ διέξοδο ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κρίση.

1. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ἓνα ἐνδιαφέρον χωρίο τοῦ *Φιλόπατρι*, σ. 336: «ἐπεδείξατό μοι τις κακοεῖμων ἐξ ὁρέων παρχγενόμενος, κεκαρμένος τὴν κόμη, ἐν τῷ θεάτρῳ ἀναγεγραμμένον οὖνομα ἱερογλυφικοῖς γράμμασιν». Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸν Ἰππόδρομο τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ, ὑπῆρχαν ἀγάλματα καὶ στήλες μὲ προφητικὲς ἰδιότητες. *Τὰ Πάτρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως* (II, ἐκδ. Peger, Λιψία 1907, σ. 191) μᾶς πληροφοροῦν ὅτι οἱ ἐπιγραφὲς ἀναφέρονταν στὶς ἔσχατες ἡμέρες τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ στὰ μέλλοντα, ἡ ἀποκρυπτογράφησή του ὅμως μπορούσε νὰ γίνῃ μόνο ἀπὸ μνημένους. Ἐκτὸς τοῦ χωρίου τοῦ *Φιλόπατρι* γίνεται φανερὸ ὅτι οἱ καλόγεροι τουλάχιστον δὲν περιφρονοῦσαν τὶς μαντεῖες αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

2. Ὁ *Φιλόπατρις* τελειώνει (σ. 341) μὲ μιὰν ἔκφραση πίστεως στὸν αὐτοκράτορα. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ὀνόματους οἱ δύο συνομιλητὲς τὶς τελευταῖες νίκες τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων εὐχονται γιὰ τὴν μακροήμερευση τοῦ αὐτοκράτορα, γιατί ἡ ζωὴ του ἀποτελεῖ ἐγγύηση πλούτου καὶ ἐθνικῆς ἰσχύος. Δὲ νομίζω ὅμως ὅτι ἡ προσευχὴ αὐτὴ ἀρκεῖ γιὰ νὰ ταυτιστοῦν ὁ νικητὴς καὶ ὁ αὐτοκράτορας. Τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ διακυβέρνηση τὴ φέρνει ἀκέραια ὁ αὐτοκράτορας, ποῦ, ταυτόχρονα, σὰν ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ φορέας θείας δυνάμεως. Τροπαιοῦχοι ὀνομάζονται οἱ αὐτοκράτορες ἤδη ἀπὸ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ στρατηγικὴ τους ἐπιδεξιότητα (βλ. H. Hunger, *Prooimion. Elemente der Kaiseridee in den Arengen der Urkunden*, Βιέννη 1964, σσ. 73-75). Ἡ νίκη ἐναντίον τῶν βαρβάρων κινεῖται σὲ κοσμικὰ πλαίσια στὸ ἐπίπεδο τῆς χρονογραφίας ἢ καὶ τῆς ἱστοριογραφίας. Πάντοτε ὅμως ὑπονοεῖται ἡ θεία ἀρωγὴ τόσο φανερὴ στὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα, ἢ ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπιτυχημένη ἐκβίαση τῶν πραγμάτων. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ *Φιλόπατρις* θυμίζει ἔντονα (ἴσως πρόκειται γιὰ παράφραση) τὸ τροπάριο: «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν Σου (...), νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος».

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ *Φιλόπατρι* δὲν συμμερίζεται καθόλου τὶς προσδοκίαις τοῦ λαοῦ καὶ ἐπιτιμᾷ τὴν ἐκκλησίαν γιὰ τὴν στάση της. Ἀνήκει ἐπομένως στὸ ἀντίθετο στρατόπεδο: στοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Βρίγγα, ποὺ μὲ κάθε τρόπο προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ Φωκᾶ. Εἶναι ἐξᾴλλου ἀξιοσημεῖωτο ὅτι οἱ «νίκες» ποὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενο εἶναι συνδεδεμένες μὲ τὰ πρόσωπα ποὺ εἴτε ἀκούσια εἴτε ἐκούσια συμμετεῖχαν στὴ σκευωρία ἐναντίον τοῦ Φωκᾶ. Ὁ Τσιμισκῆς ἦταν ὁ παραλήπτης τοῦ γράμματος τοῦ Βρίγγα, ὅπου ὁ παρακοιμώμενος τοῦ ὑποσχόταν τὴν στρατηγίαν τῆς ἀνατολῆς ἂν κατόρθωνε νὰ ἐξουδετερώσει τὸ στρατηγόν, καὶ ἦταν ταυτόχρονα ὁ νικητῆς τῶν Ἀράβων. Ὁ Μαριανὸς Ἀργυρός, ὁ νικητῆς τῶν Οὐγγρων, θὰ ἦταν ὁ μέλλων αὐτοκράτορας σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο σχέδιο.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξηγεῖται καὶ τὸ γιὰτί ὁ διάλογος *Φιλόπατρις* ἔχασε γρήγορα τὴν ἐπικαιρικὴν του σημασίαν καὶ ἐντάχθηκε σὰν ἀνώδυνο κείμενο στὰ ἔργα τοῦ Λουκιανοῦ. Τὰ γεγονότα διέψευσαν τὶς ἐλπίδες τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Βρίγγα, καὶ μετὰ τὸν Αὐγούστο τοῦ 963 ἦταν πιά ἐπικίνδυνη ἡ κυκλοφορία ἐνὸς παρόμοιου κειμένου ποὺ τόσο ἔντονα στρεφόταν ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα. Τὰ ρητορικά του σχήματα, ἡ ἀνύπαρκτη σχεδὸν δρᾶσις, ἡ κάλυψη τῶν πραγματικῶν πληροφοριῶν μὲ ὠραιολογίας βοήθησαν ὥστε νὰ διασωθεῖ σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ δημιουργεῖται ὁ θρύλος τῆς οἰκογένειας τῶν Φωκάδων. Εἶναι ἐξίσου πιθανὸν ὁ *Φιλόπατρις* νὰ γράφτηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, δηλαδὴ ὕστερα ἀπὸ τὴν στέψη τοῦ Φωκᾶ, γιὰ νὰ διηγηθεῖ στίς κατοπινὰς γενεὰς τὶς συνθήκας ποὺ ἔφεραν στὸ θρόνον ἕνα σφετεριστή. Στὴν περίπτωσιν αὕτη εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι ἐξαρχῆς ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ὑπέγραψε τὸ κείμενον του μὲ ψευδώνυμον γιὰ νὰ ἀποφύγει τὶς ἐνδεχόμενες συνέπειαις.

Ἡ καλλιτέπεια ποὺ διακρίνει τὸν διάλογον καὶ ἡ βαθιὰ γνώσις τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων χαρακτηρίζουσι τὸν συγγραφέαν. Στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνα ἕνας τόσο ἐγγράμματος ἄνθρωπος κατεῖχε πιθανότατα κάποιον ἀξίωμα στὴν ὑπαλληλικὴν ἱεραρχίαν, πράγμα ποὺ ὅπωςδήποτε δυσκόλευε τὴν ἐκ μέρους του ἀμφισβήτησιν τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ φορέα της. Ἔτσι ἤδη τὸν 11ο αἰῶνα, μερικὰς δεκαετίαις ὕστερα ἀπὸ τὴν συγγραφὴν του, ὁ *Φιλόπατρις* ἀντιγράφτηκε μαζὶ μὲ ἄλλους διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ σὲ ἕνα μόνον χειρόγραφον. Ἦξερε ἄραγε ὁ ἀντιγράφεις τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ κειμένου;